

Wanen en contextzones

In mijn boek *De overtocht: Filosofische blik op een psychose* besteed ik veel aandacht aan wanen die te maken hebben contextverschuivingen. Daarover schrijf ik zowel als ervaringsdeskundige als vanuit filosofisch perspectief. In deze presentatie wil ik geen algemene uitspraken doen over wanen maar me focussen op één type waan.

Maar laat ik me eerst even voorstellen. Mijn naam is Berry Vorstenbosch en ik kijk in mijn boek terug op een aantal psychotische periodes waarvan de eerste de intensiefste was. Deze vond plaats aan het begin van mijn adolescentie en daarbij is het op een opname aangekomen, eerst in een streekziekenhuis en later een vervolgonname in het Academisch Ziekenhuis Utrecht. Vijf jaar later, ik was toen 24 jaar oud, kwam ik opnieuw in een psychotische toestand terecht. Deze eindigde niet in een ziekenhuis maar in een terugkeer naar het christendom. Ik kon me op een bepaalde manier duurzaam tot Jezus gaan verhouden, iets waarvoor in mijn katholieke opvoeding een basis al was gelegd.

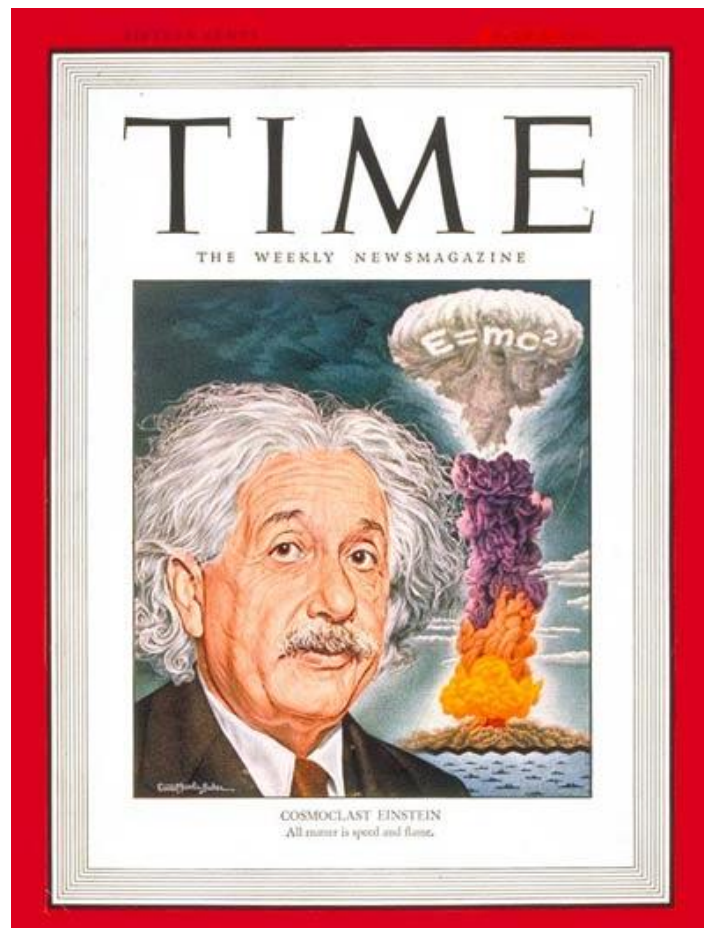
In mijn psychose was ik terechtgekomen in een geheim genootschap van genieën. Het belangrijkste lid van dat genootschap was Albert Einstein, die in die tijd ook mijn belangrijkste voorbeeldfiguur was. Ik was goed in wis- en natuurkunde en ik droomde ervan later iets groots te bereiken in de wetenschap. Het was een normale jongensdroom, daar was niets pathologisch aan. Toch kwamen er een aantal gedachtestromen op gang waardoor het opeens was alsof ik op voet van gelijkheid stond met Einstein. In mijn hoofd cirkelden ideeën waarvan ik meende dat niemand die nog eerder had gedacht, behalve dan die leden van het geheime genootschap. In mijn boek beschrijf ik vrij nauwkeurig hoe dat in zijn werk ging – het verhaal is te lang om hier helemaal te vertellen.

In zekere zin leek ik in mijn fantasie op Don Quichot, de eerste waanzinnige uit de romanliteratuur. Don Quichot wordt gedreven door het verlangen net zo'n grote ridderheld te zijn als zijn voorbeeldfiguur Amadis de Galliër. Don Quichot wil, net als zijn voorbeeld, tegen reuzen vechten en schone vrouwen redden. Hij wil het ideaal zijn dat Amadis belichaamt. Je kunt dus zeggen dat het verlangen van Don Quichot twee kanten heeft – hij wil zijn voorbeeld nabootsen, en hij wil zijn voorbeeld evenaren of zelfs ZIJN.

In het beschrijven van dergelijke verlangens of begeerten ga ik te rade bij de Frans-Amerikaanse denker René Girard. Deze spreekt van mimetische begeerte als de focus ligt op nabootsen. 'Mimesis' is een Grieks woord en betekent 'nabootsing'. Girard spreekt van metafysische begeerte als het gaat over het model willen ZIJN.

De auteur van Don Quichot, Cervantes, kan twee contextwerelden, of zoals ik ze liever noem, contextzones, tegen elkaar uitspelen – aan de ene kant de zone van de ‘normale mensen’ op het Spaanse platteland aan het begin van de 17de eeuw en aan de andere kant de zone van de ‘waanzinnige’, door ridderdemonen bezeten Don Quichot. Windmolens worden reuzen met zwaaiende armen, en scheerbekken worden gouden helmen. In dit type wanen wordt niet gehallucineerd, of in ieder geval ziet de waanzinnige niet iets wat er niet is. Hij of zij beleeft de wereld vanuit een andere contextzone. In mijn boek analyseer ik dat met name aan de hand van de taal en probeer ik uit te leggen hoe woorden in een psychose andere betekenissen kunnen krijgen.

Zelf was ik terechtgekomen in de contextzone van Einstein. De tijd kon stilstaan en achteruitlopen. Terwijl Einstein de vierde dimensie had ontdekt, was ik verder doorgestoten naar de vijfde dimensie. Al op de middelbare school had ik af en toe gedacht – stel: ik zou net zo’n grote ontdekking doen als Einstein, zou ik die wel wereldkundig maken? Immers, uit de relativiteitstheorie is uiteindelijk de atoomsplitsing voortgekomen. En dat is geen psychotische fantasie, dat is cultuurgeschiedenis:

1. Time cover 1 juli 1946

Leven in de contextzone van Einstein, wat kun je je daarbij voorstellen? Stel je loopt door een straat en je ziet eerst een klok op vijf voor twaalf staan en even later een klok op tien voor twaalf. Een 'normaal' mens denkt dan: de eerste klok loopt vóór, of de tweede klok loopt áchter. Dit zijn normale waarnemingen. Klokken lopen soms voor en klokken lopen soms achter – in 1979 in ieder geval wel. Maar er is nog een andere verklaring mogelijk: *de tijd is achteruit gaan lopen*. In mijn waanwereld was dat mogelijk. Ik heb begrepen dat dit redelijk vaak voorkomt in psychoses en dat je er Einstein niet eens voor nodig hebt. Maar bij mij was het duidelijk gerelateerd aan Einstein. Ik leefde in zijn contextzone, net zoals Don Quichot leefde in de contextzone van Amadis de Galliër.

Volgens de mimetische theorie zorgt de begeerte voor veel problemen. De problematiek waar Girard met name op focust is die van rivaliteit en geweld. Mimese is een probleem. De vraag is dan – en dat is echt iets wat leeft binnen de gemeenschap van Girardianen – wat is goede mimese? De formule die ik daarvoor hanteer is: goede mimese is mogelijk bij een goed model en de juiste afstand. Deze formule is, meen ik, ook heel geschikt om de problematiek rondom een psychose beter te begrijpen.

Ja, Albert Einstein is overwegend een 'goed' model – naast geniaal natuurkundige, is hij ook een vriendelijke, vredelievende man met gevoel voor humor. De Italiaanse psycholoog Roberto Assagioli beschrijft Einstein zelfs als iemand die een hoger bewustzijn had bereikt... Hij contrasteert hem met Mozart, die alleen maar een groot talent had. Hoe het ook zij – Einstein sprak in mijn studietijd, en ik denk in onze tijd nog steeds, bijzonder veel natuurkundestudenten aan. Het probleem in een psychose heeft behalve met de modelkeuze ook te maken met een gebrek aan afstand. Twee verschillende contextzones kunnen dan door elkaar haan lopen.

Laten we een ander voorbeeld nemen: iemand voor wie Nelson Mandela een belangrijk model is. En laten we ons voorstellen dat deze persoon een aantal jaar een werkkring heeft gehad waarin hij door collega's is gepest. Hij zou kunnen denken: Mandela heeft 27 jaar in de gevangenis gezeten. Toen hij vrijkwam was hij niet rancuneus of verbitterd. Als hij dat kon met zijn lange gevangenisstraf, dan zou ik dat ook moeten proberen met wat mij is overkomen. In dat geval vertaalt hij de context van Mandela naar de eigen belevingswereld. Als deze persoon later bewonderd zou worden om de manier waarop hij met de problemen op zijn werk is omgegaan, dan komt die bewondering hem ook toe. Want hij is, ook al was hij geïnspireerd door Mandela, binnen zijn eigen contextzone gebleven.

Maar er is ook een verhouding tot Nelson Mandela denkbaar waarin mensen proberen zich de stralenkrans die hem omgeeft toe te eigenen. Imitatie kan dan veel directer en zichtbaarder zijn, bijvoorbeeld door in een van die mooie Zuid-Afrikaanse gewaden rond te gaan lopen. In een werkelijk psychotische toeëigening is uiteindelijk elk contextverschil verdwenen. Levend in de contextzone van Nelson Mandela kan een psychoot proberen naar de Johann Cruijff ArenA te gaan om een vlamme speech te geven tegen de apartheid, terwijl daar net Ajax tegen PSV aan het voetballen is.

Over slechte voorbeelden hebben we het hier nog niet gehad, maar die mogelijkheid bestaat altijd ook. Ik geef een voorbeeld uit de literatuur: Raskalnikov, de hoofdpersoon van Dostojevski's roman *Misdaad en Straf*. Het voorbeeldfiguur, het model bij Raskalnikov is Napoleon. Het spoor dat Napoleon door de wereld trekt ligt bezaaid met lijken. Als Napoleon dat in het groot kan, zo redeneert Raskalnikov, dan kan ik, in mijn kleine leventje in St. Petersburg – bij Dostojevski mag je rustig zeggen, mijn miserabele leventje in St. Petersburg – wel één menspersoon vermoorden. En dat doet Raskalnikov ook, hij doodt een oude pandjesvrouw. Denk aan de adolescenten in onze tijd die hun leven niet op de rails krijgen. Wie wil je zijn? Een held in Islamitische Staat of een loser in Almere? – dat soort vragen worden in het

van obsessies wemelende werk van Dostojevski regelmatig gesteld. Afstand is er voldoende tussen Raskalnikov en Napoleon. Het probleem is hier het model. Waartoe zijn psychoten in staat die werkelijk bezeten zijn van Napoleon? Je moet er niet aan denken wat er in een psychose met een slecht model allemaal mogelijk is. En we weten, Napoleon is de bekendste identificatiefiguur uit de hele geschiedenis van de psychopathologie.

Voor ik eindig wil ik nog één ding noemen. En dat is dat de contextzones in mijn herinnering vervaagden naarmate de psychose verder in de tijd voortschreed. In de roman van Cervantes is de waan stabiel. Don Quichot beleeft episode na episode in een gestabiliseerde waanwereld. Hij heeft geen 'eigen' wereld geschapen, maar hij heeft zijn waanwereld goed ingericht en blijft zich daartoe verhouden. In het begin van mijn psychose was Einstein sterk aanwezig en tekende ik op grote vellen papier matrixen en wiskundige formules, met vierde en vijfde dimensies. Later kwamen er allerlei culturele, mythische en religieuze figuren bij. Er waren op het laatst zoveel contextzones dat ik er zelf, ondanks mijn razende psychotische verbeelding, ook niet veel meer van snapte.

In *De overtocht* beschrijf ik hoe, helemaal aan het eind van mijn eerste psychose – in het ziekenhuis en zwaar onder de medicijnen – een zonnestraal gereflecteerd werd door de crucifix boven de deur van de ziekenzaal. Ik stroomde vol met het gevoel dat Jezus mij zag, daar in dat ziekenhuisbed, in al mijn ellende. De zonnestraal was werkelijkheid, ik had er bij wijze van spreken een foto van kunnen maken. Maar ik kon het op dat moment alleen maar assimileren binnen de psychose die ik achter me aan het laten was. Ik noemde het mijn afscheidshallucinatie, het was mijn laatste waan.

Datzelfde licht keerde vijf jaar later terug in een periode die begon als een nieuwe psychose. Toen ik me overgaf aan het licht verdween alle angst en na nog een paar dagen hyperactief te zijn geweest kalmeerde mijn geest. Jezus was op een bepaalde manier een kracht buiten mij geworden, een kracht die zieken kan genezen, demonen uit kan drijven en die stormen tot bedaren kan brengen. Het lichtmoment met de crucifix promoveerde van psychotische illusie tot authentieke religieuze ervaring. Ik ging over van een seculiere naar een christelijke contextzone. Dat is in mijn levensverhaal de uiteindelijke overtocht. Het besef dat Jezus mij had gezien bleek consistent met wat er over hem geschreven staat.